



(Төнтүзү 3-кү арында).

Бөгүн - А. С. Пушкиннің төрүттүнгөн күнүндөн бээр 185 чылы

ПУШКИН ТЫВАДА

Бистин чурттувуста май 24-тен июль 12-ге чейин Бүгүн-Александр Пушкин тураскапкан шүлкү байырлап эрттирип турар. Ол байырлап — бо чылдын июль 6-да А. С. Пушкиннің төрүттүнгө 185 харлаары биле холбашкан — ам он сес удаа болуп турары бо.

Александр Сергеевич Пушкин — орус чогаалдын хүнү, оң ады делегейде мөңгө алдарып болгон оң чогаалдарын өөрмөзүн, оларын билбес киши бистин чурттувуста барык чоң. Пушкиннің кайгамчыктык чогаалдары малайыа Октябрь-иниң социалисттик Улут революциясы тилкэн соонда чоңга калбаа-биле неппе-рөөн. Ону бадыткаарда, чүгө Совет Эвилелинде бестин 77 улустарың болгон аймактарың дыйдарыңда оңулдургангын бестин чугааларга четчир.

Улут шүлкүчүңүң кол болды — кижиниң салымын дугайында бодал болуп. Кыскажак лириктик шүлкүңе-даа, тожуулап шүлкүңдөргө-даа база улут хамырлалдык проза чогаалы-даа Пушкин төөгүңүң карын болгон дүшкүрүңүң болушкуннарың үзүңдө кижилерниң салымын тодаралды бижээн.

Г. Петруниң чаартылгалары болгон далайың үр-халлап бол-да хөмө аптар эринге Петербургу үндөйлээни («Хүлөр айтты»), боярлар-ның үймээни («Борис Годунов»). Пугачёвтуң баштааны улустуң тура халышканы («Капитан уруу»). Голтава тулчуушкуну («Полтава»), декабристерниң салымы («Сибирь»), орус күрүнениң төөгү-сүңдө чүгө болушкуннар шүлкүңүң чогаалдарыңда илереткениң.

Чурттуң салымыңа хамаарышкан төөгүлүг бо, дуушкуннарын ол чогаалдар-да кижиниң хууда салымы-

биле, ылангыя хөзөкөн кижиниң оңу-хөзир-биле, холбаштырып турар. Алдар-зырак Марина Миншк, бөдүгү уруг Параша, сорук-тут болгон маадырларга деңип болуп Маша Мироно-ва, кыргай, өскөрлүкчү гет-ман Мария Кочубей ылдыг оңу-хөзирлерге хамааржыр. Олар шүлү-ла аас-кежик чың орадажалып чоруур, мычалаа-даа оларың чүгө чаңгызы — Маша Миронова бөдүңүң салымын ынакшаан чүгө биле калып шыдаан, Гринь биле капитан уруу ак сеткилдиг, кижиниң болгон угааның кижиге душкан.

Дээди литература курста-рыңа Пушкиннің чогаалдары-ның дугайында семинарга профессор Сергей Михайло-вич Бондирниң чугааның ут-пайн чоруур мен.

— Александр Сергеевич Пушкин улут шүлкүчү кижин. Ол чогаалга хандышы-лаан болза, төөгү эртеминге шыгараңгай салышканын кийер нийн. Бодап көрүңер-ден, Улут Петр, Пугачёв, Лжедмитрий ынакша оңу-хө-зирлерниң мерген тода көр-гүскен-дир! Россияның төг-гүзүңдө өзек болушкуннарын Карамзиниң ажалында бижээниңден-даа артык иле-редип бижээн. Ындыг бол-баан-даа, дикки, төөгүчү бо-лу бербээн таварылга Пушкин тергиниң критик, чогаал шимчээниң алаар турган нийн. Чогаал сайга-рылганың талазы-биле оң ажалдарың эки холпа-дып помчуп чоруур. В. Г. Белинский дээрсе, Пушкин-ниң ачызында улут критик апарган болбай.

А. С. Пушкиннің ажал-чорудулганың чыл тала-лың бистин башкыыс ын-чаар тодараткан.

Улут орус чогаалчының

шүлкүтери-биле тыва ном-чүкү 1937 чылда тайышкан. Ычарда А. С. Пушкиннің өлүктө-ле 100 чыл бол-гон Кызылдың интеллиген-циязы калбаа-биле демдег-лээн. Ол хүнерде Пушкин-ниң чогаал ажалыңа ха-маарышкан илетилдерин дыйкап, хоорайың чоңуңу тускай хуралын чымылдыр-ган. Хуралдың шүлкүтөп бижээн протоколун «Шың» солуга парлаан. «Шың», «Ареэ» шыны» солугуна А. С. Пушкиннің «Тураска-лал», «Сибирь», «Чаада-евск», «Кундага ыры» деп шүлкүтериң база Одоевский-киң «Пушкинге деабристер-ниң харымы» деп шүл-күн тыва дыйга эңиче беш-тай оңулдуруп парлаан.

— Тывага оңулга ажалыңың эгээн болгон.

Оң дарааында «Ыларда» «Көдө суур» деп шүл-күн оңулгазы көстүп келген. Пушкиннің чогаалдарының баштайгы оңулдургулары С. К. Тона, С. Б. Пюрбю, С. А. Сарыг-оол, А. М. Чымба, С. С. Лопсан бол-ган. Удартпаанда «Тоолдар» деп номга «Балыкчы болгон балык дугайында тоол», «Лам болгон оң ажалчың Балда дугайында тоол» деп чогаалдарың проза оңулгалары парлаттыган. Оларны сөөлүңдө шүлкүтөп база оңулдургулаан.

1939 чылда «Капитан уруу» деп роман бөлүк ав-торларың оңулгазы биле тускай ном кылдыр парлат-тып үчкөн. Ол чогаалды 1940-1950 чылдарда С. И. Самба-Лондуп, Ш. Ч. Сат олар база ийи алыс оңулду-ган: Тыва дыйга А. С. Пушкиннің «Өлөг мерген дугайында ыры», «Алдын дагаа дугайында тоол», «Өлүг даңгына болгон чеди маадыр дугайында тоол» деп

чогаалдарын, оң элээн хей шүлкүтериң оңулдураш, «Шүлкүтөр», «Тураскаал», деп аттар-биле тускай ном-нар кылдыр парлап үндүр-гөт.

1950 чылдарда А. С. Пушкиннің «Белкиниң тоокулары», «Калбак-кара кадыны», «Горюхино суур» деп тоожу чогаалдарың оңулгалары көстүп келген. Ол-ла үдө «Евгений Онегин» деп шүлкүтөң рома-ны С. Б. Пюрбюкүң оңул-дурганы бистин республи-калыңа чугула болушкун болгон. Ычангаш ол оңулга дээш база «Чарылбазым ча-лымы назын» деп ному дээш С. Б. Пюрбюге Тыва АССР-ниң Күрүнө шаңалын ты-высканы таварылга эвес.

А. С. Пушкин «оңулду-рукчулар» чырыдышкыны-ның улагалар почта аят-тары-дыр» деп чугаалаан болгай. Тываарга А. С. Пушкиннің чогаалдарың М. Ю. Лермонтов, А. М. Горький, В. В. Маяковский оларың чогаалдары-биле чергелештир тыва дыйга эңиче хөй-биле оңулдурган. Ычангаш тыва дыйдыг бол-гонш литератураңың хөжүл-дөзиге Пушкиннің улут салдарыг болганың дугайында тускай шимчиле ажалык бестин бижип болуп.

1937 чылда Тывага эр-тирпеш Пушкин хүнерин анык тыва литератураның хөжүл-дөзиге улут иди болганың «Тыва литерату-раның төөгүзүңдө» дорт ай-тып турар. Ол дугайың «Бис-тер тыва чогаалчылар Пуш-кинден болгон улустуң аас-чогаалыңда дөшкүң үчкөн» деп С. К. Тона үлгө-лөп чугаалаан. Совет Тыва литератураның үндөйлөкчү-лери С. Б. Пюрбю, Б. Д. Хөвөңмей, С. А. Сарыг-оол-

Боттарының шүлкүтериңе. О. К. Сагаан-оол бижээн чүлдеринге А. С. Пушкин-ниң Тывага бижимел чогаал-дың тытырыңа болгонш шактын хөжүлүңгө чедир-ген салдарын үргүлчү дем-дегел чораан.

1929 чылда С. Б. Пюр-бю Нева хөмниң эринге ки-чээлдеп олурар, Пушкиннің шүлкүтериң магадал, оң чечен-мергениңе, аяның ча-раяныга таалап, «тыва би-жип турган болза база мын-чаар шүлкүтөп бижикпей эр-тик» деп боданганын 1937 чылда «Ареэ шыны» солуга сактып бижээн. Сур-гуул чораан чылдарында-ла Пушкиннің буяның салда-ры-биле чогаалдык орукче кыргыш, оң оңулдургуу, салгалчызы болу берген, баштайгы тыва шүлкүтөл-«Чечекте», «Евгений Онегин-киң» ачызында хөвирлер тургусканын С. Б. Пюрбю чоргарал-биле чугаалап чо-раан.

1930 чылдарың ортан үзүңгө чедир тыва шүлкү-улустуң ыр, кожамыктары-дан барык-ла ылгалас тур-ган. «Шүлкү» деп термин бестин чоң — шүлүтү-даа, ыры-даа чаңгыс «ыр» деп адап турган. А. С. Пушкин-ниң, Г. Г. Шевченко-нуң, М. Ю. Лермонтовтун шүлүк-терин оңулдурган соонда тыва шүлкүтүң формазы чаартынып, оң алы-накылгазы, строфаларың тургузуу база ритмиказы байыл, аныз-бүрү хөвирлер-лөп апарган. Шүлүктүң пуб-лицистика болгонш лирика хө-вирлерниң тытырыңа улут шүлүкчүлүк салдары бөр деп литература шимчи-лекчилери тодаргай айткан.

Пушкиннің чогаалдык дуржулгазы, оң сөс дээш ызымак ажалы, оң чо-гаалдарың аныз-бүрү жанралары бистин тыва чогаалчыларга кезээде үл-гөтөр болуп арар.

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

ФЕСТИВАЛЬ ДООЗУЛГАН

ВОЛГОГРАД. (СЭТА-ның корр.). СССР-ниң болгонш СССР-ниң аймактарының III фестивалы Волга өрине маа-дыр хоорайга эрткин. фести-валдың киржикчилери ол ха-дынмып турда акы-дүмэ эви-лелге, тайбыл хөзээңе шыңы-зының даңгыраан берген. Вол-гоградтың маадырлыг черинге эрткин ол фестиваль 4 хүн үр-гүлчүлээн. Хүн бүртүз солун

ужуражышкынар болгон болушкуннар-биле долдунган турган. Хагдынар хүнде Солдат шө-дүңге дайыма удуралыш-кының митингизи болгон. Сол-даттарның 1942 чылда маа-дырлы-биле камгалап тур-ганы бо мадыктыг черге акы-дүмэ чурттарның анык на-зымың төлээлчкчилери бөм-

бүрүктүң болдар, кыстарың бөө-чөскөтери өңдөре бөдү-рерин соккадыр база тайбыл дээш демиселге аймактарың пролетарың эп-сеткэн каттыш-тырылганы бижылгаларыңе кыйтырган.

Ол хүн кезээ Волга эринге болгон хөй муң кижикит ми-тингиге чүгө чугаалааннар на-йырал байырламы акы-дүмэ кады ажалдажылганы улам бижылгаларыңа улут салыш-кыны кийрген деп демдег-лээр.

СЕНТЯБРЬ — ШЫДЫРАА АЙЫ

Совет гроттестерлер деле-гей чемпиону А. Карпов бале ат дээш кордакчы Г. Каспаров, туң аразында маргылаа сен-тябрь 9-та Москвага өгөзээр. Бирги салыг сентябрь 10-да болуп. Ол маргылааларың дүрүмүн бугаар делегей чемпиону атты удурааныкчызы

алды улай мурияп уткан кижиге чедип алар. Хаймынары са-нга хүлээс. Маргылааның кол судья-зынга С. Галгириничи (Юго-славия) томуйлаан. Хөзээңер аразында деле-гей чемпиону ат дээш база-ла совет гроттестерлер делегей чемпиону М. Чибурданиде

болгон кордакчы И. Левитина оларың аразында анык маргылаа сентябрь 10-да Волгоградка өгөзээр. Баштай-гы салгыны олар сентябрь 11-де кылдыр. Аныа дүрүмүңнени сугулар 16 салыг калыр. Ол маргылаада И. Шайлар (Чехословакия) судьялаан. Ол дугайың Делегейиң шы-дыраа федерациязың күсү-көмүңү хуралыңа чарлаан. (СЭТА).

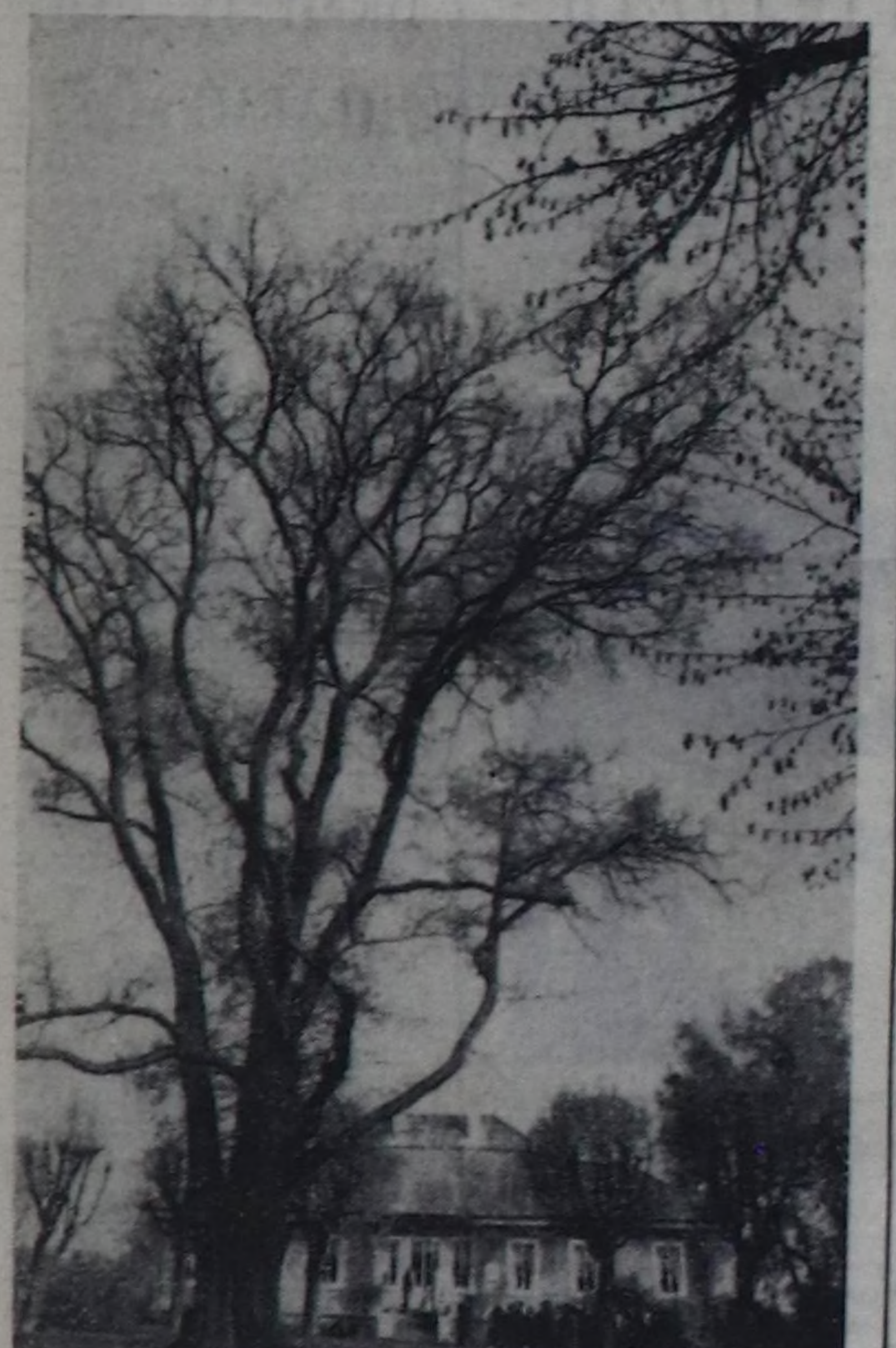
СОЦИАЛИСТИК ТОС ЧУРТКА

1984 чылдың чайгы Олим-пиадагыңа улут белеткелди эртерген социалистик тур-тарның спортчулары АКШ-ка элээн антисоциалистик кам-панийаны хайы-биле Лос-Анд-желеске баар аргызы чоң апар-ганы билдингир. Олимпиада үзүңдө эвес-даа болза, кол-дуңда августун ийги чарты-мында эртер улут делегей маргылааларыңа олар кир-жир. Ол маргылаалар соци-алистик тос чуртка — Бол-гария, Венгрия, ГДР-ге, КНР-ге, Кубага, Моолга, Польшага, СССР-ге болгонш Чехословакияга эртер. Мар-гылааларың программизмизда спорттун олимпийки хөвир-лерден эске-даа хөвирлер кирген.

Ол дугайың социалистик чурттарың спорт комитетте-риниң болгонш олимпийки на-ционал комитеттериниң уду-рукчуларың Прагага чоокта

дугларыңа чийк атлетикага (ыр улус), баскетболга, хөм-лиг болгон аныа аштырине, бодалгазың муну-бүрү де-вирлеринге, шыкка хөкөй ойнарыңа, а Таллинде олим-пийки парус төвүңге яхтсмен-нөриң маргылааларың эр-тирер планнаан.

Болгарияга эртер хостуг ху-реш, аар атлетика болгонш урай гимнастика талазы-биле мар-гылаалар, Венгрияга — классиктиг хуреш, гимнастика, ГДР-ге — кол мячымыңа, бай-далкаларга болгонш канюзе экинчилеринге, Кубага — бокс болгонш сүт полонгоза, во-лейболга, Чехословакияга — чийк атлетикага (хөзээңер) болгон спорттук гимнастикага маргылаалар сонугураалы дугаары билдингир. Спорт-тун бо алатыңа хөвирле-ринге социалистик чурттарың спортчуларың делегейге эң шыраак болуп турар болгай. (СЭТА).



А. С. Пушкиннің Михайловскоеде музей-башкың СЭТА-ның фотохроникасы.

Александр ПУШКИН.

КАВКАЗ

Харлыг баштыг Кавказтың даа адаамда тур. Кадир дагың сууруңда чааскаан тур мен. Менден ырак кокалардан эйир ушкан. Мээң биле дукаажыккан кылыңгың тур.

Орбан тура шашын хөмнөй тымылганын. Оваа харлар көшкелерин көрүп тур мен. Ожум бүдүт менден чавыс көжүп турда. Ону өттүр капшалдардан чалынарың.

Ажыр шурал баткан суглар даңжал кыдыр. Ногаан чыгыс, сөөкөн үңгөн черден кудур. Ашар маинаа, куштар өткен чавыс терде. Ногаарган болук мяштар чалтып турар.

Ол-ла черде кижилер-даа дагда чурттап. Хоокүң адым капшалдарда хоргастаңгай. Одарлардыг кадыр ийде хойлар өттөан. Холегейл эрктиргил Араваның.

Шымыккан дег, каржы хөглээн Терек хөмниң. Шынааыңне кадарчылар кирип турар. — Демирлен каан кажаа өттүр чөмөчү күткээн. Дезиг аңыңа аныла дег, ойнап, эдип.

Ажык чокка өжү хайнып, эриниң удуң. Аш соок чалгыс дым-биле хая чылгаан. Оозу хей! Чөм-даа, дым-даа күзөзөөң ол. Ону үң чоң улут даңгалар кызып турар.

Хосталганы хойлуу ыччар шындаалмакан. Хожадылгак анык ыччар муңгарал тур. Өндүр бедик Кавказ ыччар килектен тур. Өске күштер ону мыңаар бастып турар.

Очулдурун Б. ХӨВӨНМӨЙ.



Пушкиннің 1812 чылда лицейге шыгалда дужаап турганы. И. Е. Рениниң чүруундан тырттырган.

Амыдыралдың совет хөвири

БОТТАНГАН КҮЗЕЛ

Сахалинде болгонш Амур хөмниң аксында чурттап тур-гар биче улус—инжилериниң дыйдында улут Пушкиннің чогаалдары база чаңгылаан берген. Баштайгы нивх чо-гаалчы Владимир Санги «Балыкчы болгон балык дугайында тоол» тоолу төрөң дыйдыңе оңулдурган.

— Ак-көк далай кыдымы-га чурттап чораан, — деп, чогаалчы бир аныз алы-биле чугаалааш немээн — Мында бистин дугайымыста бижээн эвес мынааң?

Чурук каасталганы чараш лозун көрүп ор мен. Нивх уругтар шынал-ла чараш белекти алганнар-дыр! Россияның база бир сугалыг олгунуң чугаалааның сак-тып келдим: улут эвес төрөл бөлүктүң чөгөңгөн байдалын кайтап көргөн чогаалчы А. П. Чехов оларны кым-даа чүгү-даа амыдыралга этидип шыдаас боор деп чүс чыл мурунда бижээн.

— Улут Октябрь. Совет эрге-чагырга биске чүгө амыдыралды тымып берген, эвес, харын акы-дүмэ улустарың чаңгыс өлгөң өг-бүлөңиге аас-кежикти, деп эргени биске берген — деп, чогаалчы уламчылаа. Оң романнарында, тоожу-ларында болгон чечен чугааларында бо бүгүңүң дугайы чугаалап турар. Ук чо-гаалдар номчукчуларга бил-дингир апарган. Ада-өгбө-лөриңиң черинде чаа амы-дыралды тургузууп турар бөдүңүң чаңгыс чер чуртту-гары — балыкчылар болгон анычтар дугайың чогаал-дарда ойнай кылдыр чүр-күп көргүскөн.

— Бистер нивхилер хөй ССРЭ-ниң Эртемир ака-демиды, ССРЭ-ниң Чы-рыдышкыны министрвоу кады чүгүлүг деп көргөн нивх алфавитти чазак бады-лаан. Национал школаның бирги классчыларың өө-ренип эгелээни баштайгы букварыны оң соонда тур-гускан. Номчулга ному ба-залан. Ында чогаалчы бөдү-нүң оңулдурганы В. И. Ле-нин дугайында Н. К. Крүп-

скайың сактышкынарың, орус болгон совет уруглар чогаалчыларың чогаал-дарын кийрген. Нивх улус туң тоолдары, тоолуруг чугаалары, мерген сөстөри ба-за номга кирери чугаажок.

Бөдүңүң чаңгыс чер чурттуларың өөрдил-гесинге, кияңидилгесинге, билиң-мергесиниң бедил-ринге киржилгелг болуруң ол чогаалчы болгонш хама-ты хүлээлгези кылдыр санап турар.

— Ону чедип алырын шко-ла реформазы биске даан-дырып турар — деп, чогаал-чы чугаалап оар. — Рефор-мада ону тодаргай мын-чаар бижээн: «Национал өөрдилге черлериниң оң-агай чүлдерин барымада-лаашаан, өөрдилгелг болгонш кияңидилгелг билиң талазы-биле белеткел-диң чаңгыс айл чоруун хан-дыраары» айткан. Ылаң-гыя биче улустарың төлө-лөкчилери чогаалчылар бистерге өзүп оар салгал-дыг угаан-бодал болгонш мө-чү-шыннар сайыралыңың дугайында сакты салышкын оң кол соругаларың бө-рөөн болуп. Өөрдилге ном-нарың тургузарыңа, төрөөң дыйга болгонш литература-га программаларың ажалдап кылырыңа башкылар-биле чогаалчы салышкыны-тызы кийир ужурут бис. Классика чогаалдарың база амы чөңиң авторларыңың эң аңа ажалдарың бистин номчукчуларыңа оңулга-лачыштыр чедирери база чутула.

Е. ХОРЕВА, СЭТА-ның корр.

КИНО

ИЮНЬ 6-ДА
«НАЙРАЛ»: «Дублер
началает действовать» 9.30,
11.20, 13.10, 15.00, 16.50,
18.40, 21.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Владыка
судьбы» 15.00, 17.30, 20.10,
шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Шестой»
13.30, «Мертвые встречают
тебя» 15.00, 16.50, 18.40.

20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Магия чө-
рая и бела» 10.20, 13.5,
«Последняя охота» 12.00,
15.30, «Если изменит удача»
17.20, 19.10, 21.00 шактар-
да.
«ЧАНГЫ» кинотеатр:
«Приказано взять живым»
14.00, 15.50, 17.40, 19.30
шактарда.

ДОСААФ-тын Кызылда
техниктиг школазы секте-
р-машиначыларың. 1-
гы, 2-ги болгонш 3-ку клас-
стың чолаачыларыңың, со-
нугагың — чолаачыларның,
мотоциклчилериниң курста-
28.

Свердловский, Харьков-
тун юридиктиг институттары
болгонш Томскийн күрүне
университети (юридиктиг фа-
культетке) чаа өөрдилге
чылында 1 курстарга студен-
тилер хүлээп алырын чарлап
турар.

Бо өөрдилге черлеринге
35 хар чедир назымлыг, ор-
тумак билигилг, 2 чылдан
эвээш эвес ажалга стаптыг,

партия, совет азы хөй-ниңиң
ажылдар талазы-биле дүр-
жулгалыг кижилерин хүлээп
алыр.

Өөрдилге-биле холбаш-
кан айтырларың Тыва
АССР-ниң прокуратуразы
ның кадрлар килдизинде
тодаралды ап болуп.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай
ның Шетиниң Кравченко
кудумчузуңа № 57 бажың,
телефон № 2-15-14.

Тыва АССР-ниң Кадык камгалам министрствозу

Красновский, Алтай-
ның, Кемеровонун медицина
институттарының санитария-
гигиена, педиатрия, эмнеде-
гический факультеттеринге өө-
риниң күзөөн кижилер-биле
беседа-таныжылга ажалын
кылып турар. Бодуңга алгаш

келер документтер: орту-
мак билг дугайында атте-
стат, характеристика, № 286
эмчи шымылгазы, 3Х4 см.
хөмчөөлүг дорт фото-чүрүң,
ажылдап турар аныктар
болза, бөдүрүлгө баштаар
чериниң шымылганы күш-

ажыл дептеринден ушта би-
жиле.
Беседа-таныжылганы хүн-
үнүңе Идкы камгалам ми-
нистрствозуна кылып ту-
рар. АДРЕЗИ: Кызыл хоорай-
ның Ленин кудумчузуңуң
№ 12 бажың.

Редакцияның адреси:
667000 Кызыл, Шетиниң болгон
2-25-54, харымсагалыг секретарың
совет тургузуг квалитетиниң 2-37-13,
квалитетиниң 2-21-47, корректорларын

Кравченко кудумчузу бажың № 3 Телефоннары: Редакторун 2-24-63, редакторун оралакчыларың 2-35-24,
2-25-54, харымсагалыг секретарың 2-23-35, харымсагалыг амыдырал болгонш хөзүр квалитетиниң 2-31-75, провагала болгон
кадык квалитетиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, кудуруг квалитетиниң 2-23-54, көдөз ажал-агы
2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбей барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неслөяда 6 катан
үнөр.
Чагың № 1979.